

УДК 340.113

О.В. ВОЛОШЕНЮК, канд. юрид. наук,
доц., Харківський національний університет
внутрішніх справ
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8978-0645>
ResearcherID: J-7042-2016

МЕТАПРАВО, АБО ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Ключові слова: право, метаправо, юридична термінологія, термін, термінотворення

Юридична термінологія є невід'ємною складовою «життя» права на всіх етапах його розвитку. Наявність чіткої, узгодженої, однозначної термінології є запорукою як ефективності законодавства, так і коректності наукових досліджень і дискусій з широкого кола важливих правових питань. Дещо перефразовуючи слова відомого вітчизняного філолога XIX ст. О.А. Потебні, можна сказати, що загальновизнані терміни, поняття, категорії – це є певний «чорнозем думки», дещо таке, про що більше не розмірковують [1, с.196]. Однак юридична мова постійно перебуває під тиском часу. Протягом останніх десятиліть ми є свідками того, що динамічний розвиток правової системи України призвів до суттєвих змін юридичної термінології. Внаслідок різноманітних політичних, ідеологічних, міжнародних, технологічних та інших чинників відбувається переосмислення багатьох категорій і понять, деідеологізація і деполітизація одних та відродження інших юридичних термінів, залучення іншомовних семіотичних засобів, поява неологізмів. І якщо три десятиліття назад В.М. Савицький казав, що поява нового терміну – це певною мірою подія для юридичної науки і законодавства [2, с.65], то в останні роки з'явилося чимало юридичних термінів, появу яких навряд чи можна назвати подією, оскільки вони не завжди відповідають вимогам однозначності і системності.

Питанням юридичної термінології, особливостям оновлення юридичної мови присвячено багато досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців. Зокрема, вказаній проблематиці приділяли увагу Т.В. Кашаніна, А.С. Піголкин, П.М. Рабінович, В.М. Савицький, І.М. Сушинська, В.Ю. Туранін, О.Ф. Черданцев, Н.П. Янишин та ін. Однак серед вчених-юристів та лінгвістів відсутня єдність стосовно розуміння вимоги однозначності термінологічних одиниць. Так, Т.В. Кашаніна вказує, що одноманітне розуміння термінів є одним з аксіоматичних логічних правил [3, с.123]; В.М. Ляшенко наполягає на тому, що юридичний термін – це лексична одиниця, яка має одне, чітко визначене значення [4, с.116]; О.В. Капліна зазначає, що юридичний термін є найменуванням дефінованого юридичного поняття і відрізняється строгою однозначністю, семантичною визначеністю, функціональною стійкістю [5, с.163]. Використання неусталених, двозначних термінів в юридичній сфері розглядається деякими авторами не лише як дефект правової норми, але і як корупціогенний фактор [6, с.25]. Водночас Р.Ф. Проніна переконана, що будь-який термін слід розглядати не як відокремлену смислову одиницю поза всяким зв'язком з оточуючими його словами і контекстом в цілому, а як слово, за яким закріплено певне технічне значення, але яке може змінити своє значення в залежності від тієї галузі, в якій воно ужито [7, с.8]. Д.Е. Розенталь та М.О. Теленкова відмічають, що термін може входити не лише до однієї, але й до різних термінологій (наприклад, операція – в медицині, фінансовій сфері, військовій справі) [8, с.486]. Оригінальну думку висловлює О.Ф. Черданцев, який пропонує розрізняти правову мову та метамову. Первинною є мова права, і саме для неї характерною є однозначність термінів, яка забезпечується законодавчим контекстом або досягається шляхом легальної дефініції. Правова метамова – це мова юридичної практики і науки, вона є більш складною і значно ширшою за змістом, у ній досягти однозначності термінології можна лише у рамках конкрет-

ного дослідження [9, с.40–42]. Таким чином, попри наявність значної кількості наукових робіт з проблематики юридичної термінології, у даній сфері залишається чимало дискусійних питань, які потребують додаткового вивчення. Звідси, метою статті є акцентування уваги на деяких проблемних моментах сучасного термінотворення, пов'язаних з забезпеченням однозначного розуміння юридичних термінів. На досягнення даної мети спрямована постановка завдання – висвітлення особливостей застосування у науковому середовищі поняття «метаправо» та виявлення причин його неоднозначного трактування.

У сучасних наукових дослідженнях та творах публіцистичного характеру досить часто використовується термін «метаправо», причому розуміється він абсолютно по-різному. Розглянемо окремі, найбільш розповсюджені його значення.

Деякі автори під вказаним терміном розуміють фундаментальні основи права, ті ідеї та положення, що детермінують зміст юридичних норм. Так, Л.Г. Антипенко вважає, що метаправо покликане дати відповідь на питання про межі правових норм, які регулюють суспільно-державне життя людей, тобто воно має допомогти вирішити проблему оптимального співвідношення формально-юридичних законів і законів моральних [10]. Схожим чином автори навчального посібника з філософії права за редакцією М.В. Костицького та Б.Ф. Чміля вказують, що «природне право є право для права, або метаправо як саморегламентация права», оскільки воно виражає об'єктивні цінності й потреби людського буття (справедливість, рівність, істинність, розумність, свободу, гідність людського існування), є єдиним та безумовним першоджерелом правового змісту, абсолютним критерієм усіх людських настанов, у тому числі позитивного права, держави і правових інститутів [11, с.45–47].

М.В. Дорофєєв посилається на досліджуваний термін у контексті визначення співвідношення різних джерел земельного права. Зокрема, він зазначає, що поземельні відносини

у Західному Сибіру регулювалися не лише нормами офіційного права, але й складними формами звичаєвого права. Подібні правила в політико-правовій літературі отримали назву «метаправо», вони склалися незалежно від держави, юридично не були зафіксовані, але широко застосовувалися в житті [12, с.21–22]. На жаль, дисертаційне дослідження науковця не містить посилань на конкретні роботи, в яких термін «метаправо» використовується саме у такому сенсі.

А.А. Головіна, досліджуючи питання структури правової системи, демонструє дещо інший підхід. Автор вказує, що правова система складається з об'єктивного права та багатьох інших елементів (правотворчість, юридична практика, правовідносини, правосвідомість, правова культура тощо), для характеристики яких не існує узагальнюючого терміну. Для усунення цієї прогалини вченою пропонується впровадити до правового тезаурусу термін «метаправо», під яким слід розуміти компонент правової системи, який включає сукупність різних явищ правової дійсності, що пов'язані з правом і не існують поза такого взаємозв'язку [13, с.14].

Ще один варіант використання терміну «метаправо» пов'язаний з дослідженням сучасних міжнародно-правових відносин та впливу процесів глобалізації на правові системи світу. Д. Паломбелла звертає увагу на те, що в сучасних умовах виникає особлива потреба у нормативній універсальності права, в забезпеченні однозначного розуміння загальноживаних категорій і понять. Зокрема, категорія «верховенство права», будучи використаною у різних історично сформованих, усталених національних правопорядках, а також у міжнародному праві, набула у них деяких особливих рис і відмінних відтінків. Аналіз нещодавніх справ, що розглядалися наддержавними судами, такими як Суд Європейських співтовариств, або внутрішньодержавними (Верховний суд США), свідчить про невизначеність цієї категорії; при винесенні судового рішення неодноразово виникала необхідність аналізу різних концепцій верхо-

венства права з різним змістом і обсягом. У зв'язку з цим науковець висловлює думку про необхідність формування в сучасному світі єдиної загальної законності, деякого ієрархічного порядку, однаково обов'язкового для держав, наддержавних утворень і міжнародних систем, примат якого не потребував би доказів [14, с.72–73]. С.М. Тимченко та Л.Г. Удовика також підкреслюють, що глобалізація здійснює динамічний, багаторівневий вплив як на сутність права, так і на його зміст, інституціональну й функціональну роль, а також на цілі, завдання і призначення права. Національний компонент у внутрішньодержавному праві поступово витісняється глобальною складовою й, відповідно, внутрішньодержавні правові стандарти, що утворюють зміст національного права, у ході розвитку інтеграційних процесів послідовно витісняються наддержавними, глобальними стандартами. Основу глобальної юридизації суспільних відносин становлять насамперед процеси правової модернізації, які проявляються у конвергенції правових систем сучасності, у формуванні наднаціональних юрисдикційних органів, в уніфікації правових цінностей, у зближенні фундаментальних характеристик національних правових культур тощо. На базі трансформованого національного й міжнародного права формується всеохоплююче глобальне право (метаправо), що містить у собі загальні еталони справедливості та найбільш ефективні засоби досягнення соціальних ідеалів [15, с.9–15].

Наступний напрям використання терміну «метаправо» стосується впровадження новітніх інформаційних технологій у юридичну діяльність. С.Б. Переслегін іменує метаправо юридичною «оболонкою» мережевої цивілізації [16, с.20]. Л.В. Голоскоков вказує, що дана категорія передбачає механізм переходу до права, інтегрованого з мережевими комп'ютерними технологіями; забезпечує можливість створення і зміни окремих норм права безперервно, відповідно до потреб оперативного правового управління; дозволяє автоматизувати процеси правотворчості і правореа-

лізації. Напрямами інформаційної модернізації права (і відповідно – впровадження метаправа) запропоновано вважати: поступовий перехід до електронної форми нормативно-правових актів, з нумерацією кожного символу й абзацу; використання у них гіперпосилань для вказівки на приховані частини тексту, роз'яснення термінів тощо; розміщення даних про авторів і лобістів кожного нормативного документа; забезпечення дистанційної сітьової взаємодії суб'єктів права; розвиток процесуального права шляхом створення юридико-технологічних механізмів, що забезпечують автоматизацію процесуальних норм і процедур тощо [17, с.10–12]. Є. Дорошенко, визначаючи метаправо як алгоритмічне регулювання на основі отриманих з бази даних значень відповідних змінних, здійснюване комп'ютером «автоматично», тобто без втручання державної влади, водночас піддає сумніву саму можливість розробки такої системи автоматичного регулювання суспільних відносин. Крім того, автор звертає увагу на те, що в умовах існування «метаправа» держава отримує можливість тотального контролю за всіма сферами життя людини, і, отже, зникає можливість існування громадянського суспільства як сфери індивідуальної свободи і колективного саморегулювання [18].

Напевно, найбільш «екзотичною» галуззю використання терміну «метаправо» є сфера дослідження неопізнаних літаючих об'єктів та інопланетних цивілізацій. Ще у 1956 р. американський адвокат Е.Дж. Хейлі в доповіді «Космічне право і метаправо» на 7-му міжнародному астронавтичному конгресі в Римі (7th IAC, International Astronautical Congress) висловив думку про непридатність в космосі «золотого принципу» земного права («поступай з іншими так, як би хотів, щоб вони поступали з тобою»). На думку Хейлі, подібний «категоричний імператив» є занадто антропоцентричним, і його застосування до відносин з представниками інших цивілізацій могло б привести до загибелі останніх. На противагу цьому, Хейлі запропонував «великий принцип метаправа»: «Поводься з іншими так, як

вони хотіли б, щоб ти з ними поведи́вся» [19, с.182–183]. С.Ф. Ударцев також пророкує вихід правових відносин за межі спілкування виключно між людьми та різними соціальними об'єднаннями і розглядає метаправо як міжцивілізаційне явище, як засіб регулювання відносин на більш високому рівні в порівнянні з міжнародним і планетарним (цивілізаційним) правом. На думку автора, право найближчим часом вийде на новий рівень розкриття свого потенціалу, об'єднавши антропоцентристський і більш широкий неантропоцентристський, так би мовити, космічний розумоцентристський (або метасоціальноцентристський) аспекти своєї природи. У метараві знайде вираз нова, більш складна система цінностей, яка враховуватиме базові засади людства як космічної цивілізації та дозволить регулювати можливі соціальні відносини більш високого рівня [20, с.33–42].

Безумовно, таку вражаючу розбіжність думок стосовно розуміння терміну «метаправо» можна пояснити багатозначністю його складових, оскільки вони мають широкий спектр значень. Так, префікс «мета-» (meta) у перекладі з давньогрецької мови може означати «після», «за», «над», «через», «між», «про себе». У свою чергу, право може розумітися як загально-соціальне або спеціально-юридичне явище, суб'єктивне і об'єктивне, публічне і приватне, національне і міжнародне. Крім того, існує багато різних концепцій праворозуміння, які розрізняють, протиставляють одне одному або намагаються синтезувати природне і позитивне, живе і писане, інтуїтивне і офіційне право. Звичайно, що поєднання такого роду елементів в одному терміні здатне породити значний діапазон смислів. Але, разом з тим, слід висловити деякі сумніви стосовно цінності категоріально-поняттєвих одиниць, зміст яких є настільки розмитим та неоднозначним, як це ми бачимо на прикладі терміну «метаправо». Подібні приклади, на нашу думку, поміж іншим, свідчать про те, що сучасна загальнотеоретична юриспруденція приділяє недостатньо уваги теоретичним засадам юридичного термінотворення. Як

слухно зауважив Клаус фон Байме, «Там, де відсутня теорія, панує хаос понять» [21, с.76]. Зрозуміло, що вказаний термін не є офіційно визнаним, він не використовується у правотворчій діяльності та є, за термінологією О.Ф. Черданцева, скоріше, прикладом метамови. Однак ми вважаємо, що і у юридичній науці по можливості слід уникати використання термінів, зміст яких є незрозумілим поза межами кожного конкретного дослідження. Ми погоджуємося з А.І. Криловим, який, виокремлюючи принцип незалежності терміну від контексту, характеризує його як вимогу того, щоб термін завжди однаково розумівся представниками однієї професії, щоб його однозначне тлумачення забезпечувала система наукових понять, а не лексико-семантична система мови [22, с.189–196].

Підсумовуючи, слід сказати, що формування юридичної термінології – це динамічний процес, який відбувається під впливом багатьох чинників. У процесі постійної еволюції юридична термінологія збагачується новими термінами, поглиблюється та вдосконалюється її понятійний апарат. Традиційно до будь-якого терміну висувуються вимоги точності, лаконічності, однозначності, коректності, системності, стилістичної довершеності, емоційної нейтральності, відносної незалежності від контексту. Проте, у юридичній науці нерідко з'являються термінологічні одиниці, які не відповідають деяким з вказаних вимог. Прикладом цього є термін «метаправо», який різними авторами розглядається як базові моральні (природні) засади права; соціальні норми, що склалися у суспільстві незалежно від держави; компонент, що поряд з правом утворює правову систему; глобальне право, що є основою світового правопорядку; механізми правового регулювання, інтегровані з мережевими комп'ютерними технологіями; засіб регулювання відносин між людством та іншими космічними цивілізаціями. І хоча до юридичної термінології, що використовується у наукових дослідженнях, на відміну від законодавчої, не висувуються жорсткі вимоги стосовно її нормативності, стандарти-

зованості, все ж подібна принципова відмінність думок, наявність підходів, які неможливо узгодити між собою, вказує як на брак термінологічної культури у науковому середовищі, так і на відсутність єдиної, узгодженої теорії термінотворення. Вважаємо, що на ці моменти слід звернути увагу при проведенні наукових досліджень сучасних проблем юридичної термінології та в процесі підготовки фахівців за спеціальністю «Правознавство».

ЛІТЕРАТУРА

1. Потебня А. А. Из записок по теории словесности. Поэзия и проза. Тропы и фигуры. Мышление поэтическое и мифическое. Приложения / А. А. Потебня. – Харьков : Изд. М. В. Потебни, 1905. – 652 с.
2. Савицкий В. М. Язык процессуального закона: вопросы терминологии / В. М. Савицкий. – М. : Наука, 1987. – 288 с.
3. Кашанина Т. В. Юридическая техника : учебник / Т. В. Кашанина. – М. : Норма : ИНФРА-М, 2011. – 496 с.
4. Ляшенко В. М. Європейське право як феномен духовно-практичного освоєння світу: дис. ... кандидата філос. наук : 12.00.12 / Ляшенко Вікторія Миколаївна. – К., 1999. – 197 с.
5. Капліна О. В. Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права / О. В. Капліна. – Х. : Право, 2008. – 296 с.
6. Бодров Н. Ф. Юридико-лингвистическая неопределенность новаций современного законодательства / Н. Ф. Бодров // Юрислингвистика. – 2011. – № 11. – С. 21–26.
7. Пронина Р. Ф. Перевод английской научно-технической литературы / Р. Ф. Пронина. – М. : Высшая школа, 1986. – 176 с.
8. Розенталь Д. Э. Словарь-справочник лингвистических терминов / Д. Э. Розенталь, М. А. Теленкова. – М. : Просвещение, 1976. – 543 с.
9. Черданцев А. Ф. Теория государства и права / А. Ф. Черданцев. – М. : Юрайт, 1999. – 429 с.
10. Антипенко Л. Г. Метаправо и социалистическое правосознание (антиэнтропийный аспект) / Л. Г. Антипенко [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.titanage.ru/Science/HistorSociology/metapravo_1.php.
11. Філософія права : навч. посіб. / [О. О. Бандура, С. А. Бублик, М. Л. Заінчковський та ін.] ; за заг. ред. М. В. Костицького, Б. Ф. Чміля. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 336 с.
12. Дорофеев М. В. Поземельные отношения на юге Западной Сибири во второй половине XIX – начале XX вв.: дис. ... кандидата ист. наук : 07.00.02 / Дорофеев Михаил Васильевич. – Кемерово, 2005. – 245 с.
13. Головина А. А. Право и «метаправо» как компоненты правовой системы / А. А. Головина // Актуальные вопросы юриспруденции : сб. науч. трудов по итогам междунар. науч.-практ. конф. – Екатеринбург, 2015. – Вып. 2. – С. 14–16.
14. Паломбелла Д. Верховенство права за рамками государства: неудачи, ожидаемые достижения и теория / Джанлуиджи Паломбелла // Сравнительное конституционное обозрение. – 2010. – № 2. – С. 70–89.
15. Тимченко С. М. Глобалізація і право: напрями впливу і тенденції розвитку / С. М. Тимченко, Л. Г. Удовика // Вісник Запорізьк. нац. ун-ту. – 2009. – № 1. – С. 6–22.
16. Переслегин С. Б. Метаправо: юридическая «оболочка» сетевой цивилизации / С. Б. Переслегин // Мир Internet. – 2001. – № 12. – С. 20.
17. Голоскоков Л. В. Модернизация российского права: теоретико-информационный аспект : автореф. дис. на соискание ученой степени докт. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Л. В. Голоскоков. – Краснодар, 2006. – 45 с.
18. Дорошенко Е. Сетевая технология тоталитаризма / Егор Дорошенко // Компьютерра. – 2001. – № 7 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://old.computerra.ru/197117>.
19. Рубцов В. В. Контакт цивилизаций и проблема метаправа / В. В. Рубцов, А. Д. Урсул // К. Э. Циолковский: философские и социально-политические проблемы освоения

космического пространства. – М. : ИИЕиТ АН СССР, 1991. – С. 181–190.

20. Ударцев С. Ф. Метаправо: о глобальной эволюции права / С. Ф. Ударцев // Вестник Московск. гос. открытого ун-та. – 2003. – № 2 (11). – С. 33–42.

21. Байме Клаус фон. Політичні теорії су-

часності / Клаус фон Байме. – Пер. з нім. М. Култаєвої та М. Бойченка. – К. : Стилос, 2008. – 396 с.

22. Крылов А. И. Термин и контекст / А. И. Крылов // Языковые единицы и контекст : сб. науч. тр. / ред. Кодухов В. И. – Л., 1973. – С. 189–196.

Волошенко О. В. Метаправо, або деякі проблеми сучасної юридичної термінології / О. В. Волошенко // Форум права. – 2016. – № 3. – С. 25–30 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_3_7.pdf

Висвітлено деякі проблемні моменти сучасного термінотворення, пов'язані з забезпеченням однозначного розуміння юридичних термінів. Досліджено особливості використання науковцями поняття «метаправо», виявлені причини його різної інтерпретації. Акцентовано увагу на необхідності удосконалення теорії термінотворення та її впровадження в освітній процес.

Волошенко А.В. Метаправо, или некоторые проблемы современной юридической терминологии

Освещены некоторые проблемные моменты современного терминообразования, связанные с обеспечением однозначного понимания юридических терминов. Исследованы особенности использования учеными понятия «метаправо», выявлены причины его различной интерпретации. Акцентируется внимание на необходимости усовершенствования теории терминообразования и ее внедрения в образовательный процесс.

Voloshenyuk O.V. Metalaw or Some Problems of Modern Legal Terminology

The article deals with some problematic aspects of modern terminology associated with providing an unambiguous understanding of legal terms. The features of using the term «metalaw» were studied, the reasons for his different interpretation were revealed. The attention was paid to the need to improve the theory of terminology and its implementation in the educational process.